

УДК 343.97

Наталія Григорівна МАСЛОВА,
кандидат юридичних наук, здобувач
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків, Україна)

ЗАГАЛЬНІ ФАКТОРИ ВІДТВОРЕННЯ АСОЦІАЛЬНИХ ЯВИЩ

Проаналізовано загальну проблематику детермінації фонових для злочинності явищ, а також окремих факторів їх відтворення в контексті ситуації в сучасній Україні.

***Ключові слова:** асоціальні явища, злочинність, причинність, фактори, детермінація.*

Постановка проблеми. Детермінація асоціальних явищ у контексті подальшої організації та здійснення комплексної протидії має принципове значення, тому що без цього неможливо визначити кримінологічно значущі ознаки для подальшого їх використання у відповідних методиках впливу та корекції.

Перш ніж розглянути питання про загальні фактори відтворення асоціальних явищ у сучасній Україні, звернемо увагу на той факт, що передумовою формування сукупності цих факторів є конкретний аналіз економічних, побутових, культурних та інших особливостей і показників, які відображають зміни в соціокультурному середовищі, що потім надасть можливість робити обґрунтовані висновки про те, які соціальні, групові або індивідуальні процеси чи стани слід коригувати та на які компоненти процесів відтворення слід впливати з метою протидії та запобігання.

Виклад основного матеріалу. Матеріалістична наука визначає детерміністичний зв'язок як об'єктивний зв'язок між двома явищами, одне з яких (причина) за наявності певних умов спричиняє, породжує інше (наслідок) [1, с. 197–209]. Детерміністичне пояснення передбачає виявлення у разі можливості всієї сукупності зовнішніх і внутрішніх обставин, які чинять той або інший вплив на досліджуване явище. На цій основі можна моделювати досліджуваний процес і передбачати його подальший розвиток.

Причинність – різновид, одна з форм детермінації, під якою розуміється будь-яка закономірна залежність між різними процесами та явищами [2, с.117–121]. У широкому сенсі детермінація охоплює і функціональні зв'язки, і зв'язок станів, і деякі інші види закономірностей.

У соціальному середовищі детермінація володіє декількома специфічними особливостями. Суспільство являє собою систему, для якої є характерними не стільки динамічні, скільки статистичні закономірності. Імовірні, випадкові процеси посідають тут досить істотне місце, причому вони також підкоряються законам причинності. Суспільство – це розвинута система, який властиві внутрішні суперечності. Причинні відносини в такій системі відрізняються особливою складністю, нестійкістю, наявністю зворотних зв'язків. Специфікою соціальної детермінації є те, що причинами та наслідками тут виступають не матеріальні явища, а процеси та стани, тобто суспільні відносини людей [3, с. 52].

Питання про причини злочинності, а також про причини певних явищ останніми десятиліттями широко дискутувалось у кримінологічній літературі [4, с.30–46]. Поряд із теоретичними розробками наразі накопичено значний емпіричний матеріал, що характеризує детермінаційний комплекс асоціальних явищ у сучасному суспільстві. Проведений вченими об'єктивний аналіз дозволив зробити два важливі висновки: по-перше, джерела цих явищ не можна звести до якоїсь монопричини; по-друге, причинний комплекс – це сукупність обставин, що кореняться в суспільстві, у реально існуючих суспільних відносинах.

Тож, необхідно застосувати новий методологічний підхід до аналізу детермінаційного комплексу асоціальних явищ, а саме факторний аналіз [5, с. 129].

Серед усієї сукупності зовнішніх факторів, що відтворюють асоціальні явища, ми виділили такі факторні комплекси: політичний, економічний, соціальний і психологічний.

Головну роль у формуванні та відтворенні асоціальних явищ відіграють фактори економічного характеру. Справа в тому, що в найважливіший момент так званого перехідного періоду – до початку реформ – економіко-соціальний стан країни був таким, що базисні, докорінні перетворення, які вимагали ретельної підготовки, продуманих стратегії й тактики, із самого початку мали, по суті, аварійно-рятувальний характер, здійснювалися поспіхом, імпульсивно, часто за методом латання дірок. Невиправдані надії покладалися на можливості саморегуляції ринку. Ситуація погіршувалася некритичним запозиченням зарубіжних моделей реформування економічних відносин і структур без урахування специфіки української дійсності. Це не могло не зумовити під час проведення кардинальних перетворень серйозних прорахунків. Форсовані темпи денационалізації (приватизації) та применшення ролі держави в регулюванні економічних процесів створили сприятливе підґрунтя для неконтрольованого криміналізованого бізнесу й антигромадської співпраці

чиновників та приватного сектора. Інтереси кримінального середовища були звернуті насамперед на сферу економіки, де виникли і продовжують зберігатися величезні можливості для протиправного збагачення, безкарного паразитування на труднощах і витратах економічних реформ. Швидка лібералізація економічної діяльності, передання державної та суспільної власності в приватні руки нерідко за необґрунтовано заниженою вартістю, за відсутності надійного механізму контролю та захисту від злочинних посягань створили сприятливі умови для впровадження в економіку відверто кримінальних елементів і безконтрольного розпорядження національними багатствами з боку корумпованого чиновництва.

Переконані, що чимале криміногенне значення має інерційна дія звичок і стереотипів поведінки населення, що виникли в умовах існування соціалістичної (а, практично, нічийної) власності та вкрай обмеженого цивільного обігу. Більшість громадян виявилася неготовою до активного залучення в систему ринкових відносин, що, з одного боку, зумовило їх підвищену віктимність у новій обстановці, а з іншого – стимулювало девіантну та кримінальну поведінку.

Таким чином, головною причиною відтворення асоціальних явищ слід визнати тотальну корозію базисних економічних відносин, яка руйнівним чином діє на інші життєво важливі сфери, є живильним середовищем не лише для правопорушень, а і для всієї злочинності.

Існують складний взаємний зв'язок та обумовленість сукупності факторів, що сприяють криміналізації економічних відносин, включно зі сферою економічної діяльності. У кримінології узвичаєно виділяти, з одного боку, обставини, що діють на макрорівні та зумовлюють саму наявність злочинності в суспільстві, або сприяють її генезису, та, з іншого боку, обставини, що сприяють вчиненню конкретних злочинів. Складна і суперечлива взаємодія цих обставин і формує криміногенну ситуацію в суспільстві або в окремих сегментах його життєдіяльності. Такий методологічний підхід застосуємо і до аналізу сукупності факторів відтворення асоціальних явищ.

Періоди докорінних соціальних трансформацій завжди характеризувалися обвальним зростанням злочинності. Еміль Дюркгейм пояснював цей феномен проявом аномії, тобто безнормативності поведінки. Саме в часи соціальних переворотів значною мірою слабшає почуття відповідальності перед колективом, перед громадою. Колишні норми стають неефективними. У такому стані людина не визнає обмежень, установлених державою. Вона схиляється до задоволення власних потреб за допомогою суто протизаконних методів [6, с. 101].

Щось подібне сталося і в Україні, оскільки перехід до ринку в нашій країні на самому початку був пов'язаний із тим, що економічні відносини зазнали не стільки конструктивного реформування, скільки деструктивної деформації. Рельєфно проявилися і дисфункції соціальних інститутів,

покликаних регулювати ці відносини в господарській системі. Відсутність чіткої програми соціально-економічних перетворень, уповання на самодостатність ринкових регуляторів і низку інших обставин зумовили виникнення й відтворення у сфері економічної діяльності безнормативності поведінки як стійкого і масового явища. Девіація в економічній поведінці перетворилася на норму. Крім непродуманої тактики й відсутності стратегії переходу до ринку, неготовність державних інститутів до регулювання ринкових відносин, прогалини у законодавстві погіршували ситуацію, що склалася напередодні ринкових трансформацій, ще й тим, що повноцінні товарно-грошові відносини в нашому суспільстві не могли природно виникнути історично. У зв'язку з цим поява й розвиток системи таких відносин у пострадянській період були детерміновані намірами й діями вітчизняних реформаторів та їх штатних або «позаштатних» іноземних радників. Інакше кажучи, формування сучасної системи ринкових відносин здійснювалось головним чином за рахунок реформ «згори». Тому настільки великим є вплив так званого суб'єктивного чинника на перебіг соціально-економічних перетворень. Відповідно, великою є і ціна помилок під час вирішення тих чи інших стратегічних завдань ринкового реформування.

Традиційна система економічних відносин, що склалася в нашій країні в радянський період, відрізнялася вкрай високим ступенем нормативної заданості та жорсткістю адміністративного контролю, відсутністю природних стимулів до високопродуктивної праці та інтенсивного розвитку тощо. Детермінуючими факторами її глобального руйнування стали, перш за все, обумовлений загальною кризою системи соціалізму розпад державності загалом і механізмів державної влади зокрема та пов'язаний із ними демонтаж планової системи господарського управління, втрата здатності управління економічними та соціально-політичними процесами в країні.

Проголосивши курс на перехід до цивілізованих, соціально орієнтованих ринкових відносин, держава в особі нової політичної влади виявилася не здатною створити умови для реалізації природних прав людини в економіці та налагодити дієву систему регулювання соціально-економічних процесів. Перш за все, не було вирішено низку принципово важливих з погляду збереження економічної та соціальної рівноваги завдань, як-то:

- реалізація принципів вільного підприємництва, конкуренції та рівних стартових умов для всіх учасників економічних відносин;
- введення перерозподілу власності в межі легітимного процесу;
- забезпечення реальної свободи приватної власності та її захисту за допомогою легальних правових інструментів (законодавчих норм, корпоративних та інших процедур тощо);
- підтримання еквівалентності обміну в економіці та реалізація пов'язаного з цим принципу соціальної справедливості;

- гарантування свободи споживчого вибору та захисту інтересів споживачів;
- узгодження публічних і приватних економічних інтересів.

У результаті в системі господарювання склались неінституційні економічні відносини з низьким ступенем легітимності, наслідком чого стали поява й масштабне відтворення безнормативності економічної поведінки, особливо у сфері підприємництва, різке посилення ступеня його кримінальної спрямованості. Цьому сприяла низка інших обставин суб'єктивного порядку, насамперед утворення правового вакууму у сфері регулювання економічних відносин.

Особлива роль у придушенні паростків свободи економічної поведінки в легальному секторі господарства й подальшій криміналізації економічних відносин, на жаль, належить діям влади з безконтрольного розпорядження засобами виробництва в процесі роздержавлення та приватизації, роздача всіляких податкових, митних та інших пільг і привілеїв, що надають незаконні переваги на ринку окремим («своїм») економічним структурам та організаціям.

Для українського суспільства та його перехідної економіки особливої актуальності набуває врахування криміногенних наслідків, обумовлених грубими прорахунками в політиці господарського реформування. Останні можуть зумовлювати стримування або згортання розвитку повноцінних і цивілізованих ринкових відносин, свободи підприємництва й інститутів приватної власності і як наслідок викликати перехід суб'єктів цих відносин у тіньовий сектор.

Усе це в сукупності згодом наочно продемонструвало відсутність у нашій політико-правовій системі елементарних гарантій дотримання природних прав людини в економіці і, відповідно, забезпечення свободи економічної поведінки для її суб'єктів. Водночас контрастно проявили себе дисфункції господарського механізму; чітко висвітилися і системні вади наших сучасних ринкових перетворень.

Чималий вплив на формування й відтворення в Україні асоціальних явищ мають соціальні фактори. Кризові явища в економіці відіграли вирішальну роль у виникненні глибоких деформацій соціальної сфери, багато з яких мають виражене криміногенне значення. За відсутності послідовної соціальної орієнтованості реформ, особливо на їх початковому етапі, відбулися зубожіння, люмпенізація та маргіналізація значної частини населення.

Надії на швидке формування середнього класу як основи стабільного буття й розвитку суспільства не виправдалися. Загрозу соціальній стабільності суспільства становить протистояння, з одного боку, олігархів і корумпованих чиновників, а з іншого – людей, що опинилися за межею бідності, безробітних, біженців, вимушених переселенців, інших осіб, вибитих із нормальної життєвої колії, готових утвердити себе в стихії нецивілізованого ринку будь-якими способами, включно з протиправними.

Ступінь правослужняності населення знижується внаслідок невиконання державою своїх соціальних зобов'язань перед громадянами (відсутність адресної підтримки соціально незахищених верств, масові несплачені заробітної плати, пенсій і допомоги, розвал системи безоплатної медичної допомоги та ін.).

На формування й відтворення асоціальних явищ вплинули і моральні причини. Задекларована значущість суспільної свідомості та соціально-психологічного самопочуття людей часто не отримує належної реалізації у повсякденній соціальній практиці.

Тим часом без розуміння сучасного морально-психологічного стану суспільства, що зазнає духовної й ідеологічної кризи, будь-які заходи з протидії фоновим для злочинності явищам будуть неефективними. У свідомості значної частини людей переважають елементарні потреби, мотиви фізичного виживання, одномоментні інтереси. Невпевненість у завтрашньому дні, відчуття перманентної загрози благополуччю, ненадійності, а то й ущербності соціального статусу, матеріального та службового становища викликають у багатьох людей стан фрустрації, породжують соціальну депресію, апатію й песимізм. У соціально-психологічних дослідженнях дедалі частіше фіксується втрата сенсу життя в результаті обманутих очікувань, нездійснених надій і невиконаних обіцянок.

У нашому суспільстві відбуваються непрямі зміни світоглядних установок та ідеологічних орієнтацій. Так, раніше засуджувана приватновласницька психологія відразу перетворилася на схвальну й визнану систему поглядів і цінностей. Проте можливості та стиль життя «нових українців» є недоступними для більшості громадян. Невідповідність економічної свідомості, психології та менталітету переважної більшості людей зміненій економічній реальності призводить до неадекватної поведінки й посилює соціально-психологічну дезадаптацію.

У повсякденній свідомості втрачено цінність продуктивної праці як джерела благополуччя й головного засобу самореалізації особистості; широко розповсюдилися уявлення про можливості легко досягти благополуччя обманним шляхом, за рахунок спекулятивних операцій, участі в недобросовісних фінансових оборудках чи кримінальному бізнесі.

Знижено престиж освіченості, вченості, професіоналізму. Більшість людей віддає перевагу доступним і вигідним видам діяльності, досягненню комерційного успіху за будь-яку ціну.

Комерціалізація мистецтва, науки й культури, що позбулися колишньої державної підтримки, супроводжується зниженням їх якості та рівня споживання. Справжні духовні цінності нерідко підміняються низькопробною легкорезалізованою продукцією.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна сформулювати деякі загальні фактори відтворення асоціальних явищ.

Економічні фактори:

- розширення тіньової економіки, що призводить до зменшення податкових надходжень, ослаблення бюджету та як наслідок – до втрати державою фінансових важелів управління економікою;

- порушення конкурентних механізмів ринкової економіки, що тягне за собою зниження ефективності ринку й дискредитацію ідей цивілізованої конкуренції;

- сповільнення темпів формування прошарку ефективних приватних власників, у першу чергу через зловживання в процесі приватизації, роздержавлення та неефективність фінансово-банківського сектору;

- низька ефективність використання бюджетних коштів, зокрема в процесі розподілення державних замовлень і кредитів, що ще більше посилює бюджетні проблеми країни;

- підвищення ціни споживання за рахунок корупційних витрат;

- зневіра в учасників ринкових відносин у здатність влади встановлювати чесні правила ринкової конкуренції й дотримуватися їх, погіршення інвестиційного клімату й, отже, невирішення проблеми подолання спаду виробництва, оновлення основних фондів.

Соціальні фактори:

- відвертання колосальних коштів від цілей суспільного розвитку, нездатність влади вирішувати соціальні проблеми, що наростають;

- збільшення майнової нерівності, бідність значної частини населення, перерозподіл ресурсів на користь вузьких олігархічних груп за рахунок найбільш уразливих верств населення;

- дискредитація права як основного інструменту регулювання життя держави та суспільства;

- формування в суспільній свідомості уявлення про беззахисність громадян перед владою та злочинністю;

- корумпованість правоохоронних органів, що сприяє зміцненню злочинності, яка, зростаючи із корумпованими групами чиновників і підприємців, посилюється ще більше з метою доступу до політичної влади й управління народним господарством.

Політичні фактори:

- зміщення цілей політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення владарювання олігархічних угруповань;

- зменшення довіри до влади, зростання її відчуження від суспільства, що ставить під загрозу будь-які її благі починання;

- падіння престижу країни на міжнародній арені, зростання загрози її економічної та політичної ізоляції;

- профанація та зниження політичної конкуренції, розчарування громадян у цінностях демократії, виникнення загрози розпаду демократичних інститутів;

- збільшення ризику краху народжуваної демократії та

встановлення диктатури, інспірованої внутрішніми або зовнішніми силами на хвилі боротьби зі злочинністю.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Курс советской криминологии. Предмет. Методология. Причинность и ее причины. Преступник. М. : Юрид. лит., 1985. 352 с.
2. Ярмиш Н. Проблема інформаційної причинності у науці кримінального права. *Право України*. 2003. № 7. С. 117–121.
3. Давыденко Л. М., Мычко Н. И. Криминология : учеб. пособие. Донецк, 2005. 176 с.
4. Быргэу М. М., Литвинов А. Н. Опыт системного исследования профилактики преступлений. Современное состояние проблемы. М. : Юркнига, 2004. 160 с.
5. Криминология : учебник для юридических вузов / под ред проф. В. Н. Бурлакова, проф., академика В. П. Сальникова. СПб. : Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. 370 с.
6. Криминологічний довідник : довідкове видання / за наук. ред. д-ра юрид. наук, професора, академіка НАПрН України Бандурки О. М. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, професора Джужі О. М. і д-ра юрид. наук, професора Литвинова О. М. Харків : Золота миля, 2013. 412 с.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2019

Наталія Григорьевна МАСЛОВА,

кандидат юридических наук, соискатель

(Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина)

ОБЩИЕ ФАКТОРЫ ВОСПРОИЗВОДСТВА АСОЦИАЛЬНЫХ ЯВЛЕНИЙ

Статья посвящена анализу общей проблематики детерминации фоновых для преступности явлений, а также отдельных факторов их воспроизводства в контексте ситуации в современной Украине.

Ключевые слова: *фоновые явления, преступность, причинность, факторы, детерминация.*

Nataliia H. MASLOVA,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

GENERAL FACTORS OF REPRODUCTION OF ASOCIAL PHENOMENONS

This article analyzes the general problem of determination of the background to the phenomena of crime, as well as individual factors of reproduction in the context of the situation in present-day Ukraine.

Key words: *background phenomena, crime, causation factors determination.*